

М. В. Макаренко,
Є. В. Гончаров,
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті розглянуті й систематизовані основні концепції й напрями економічної теорії, що розглядають питання регіонального економічного розвитку. Розкрито їх зміст, визначені основні риси й фактори розвитку кожного напрямку. Виділено сильні й слабкі сторони концепцій і моделей даних шкіл з позиції застосування їх до реальної української дійсності.

In article the basic concepts and the directions of the economic theory considering questions of regional economic development are considered and systematised. Also it disclose meaning of these theories and models, identify the main, especially spatial growth and development factors, strength and weaknesses of theories and models of these schools on application of them for Ukrainian reality.

Ключові слова: економічний ріст, регіональний розвиток, класичні, неокласичні й кумулятивні економічні теорії, конкуренція, територіальна організація виробництва, масштаб виробництва, фактори виробництва, моделі конвергенції, полюси зростання.

Key words: models economic growth, regional development, neoclassical and cumulative economical theories, competition, production's territorial organization, scale of production, factors of production, regional produce, capital endowment, models of convergence, poles of growth.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дослідження соціальних і економічних аспектів регіонального розвитку проводилися в Україні і за її межами ще на початку XIX століття. Основною методологічною проблемою такого дослідження вважають відсутність загальновизнаного трактування поняття регіональний розвиток з точки зору економічної теорії. Складність його розуміння у цьому сенсі пов'язана з об'єктивною варіантністю економічних функцій регіону як такого. Тому регіональна економіка розглядає регіон як самостійний суб'єкт економічного розвитку, який вносить у господарські процеси системний зв'язок та екологічну системність.

Інтерес до дослідження регіонального розвитку своїх територій характерний як для США, так і для Канади, Франції, Великобританії, Німеччини, Китаю. Особливо активізувалися "регіональні ідеї" у Європі. В 1996 р. більше 300 європейських регіонів з різним територіальним, політико-адміністративним устроєм, що представляє інтереси понад 400 млн своїх громадян, прийняли Декларацію про регіоналізм у

Європі. Головний мотив прийняття Декларації — прагнення до подальшої регіоналізації в інституційних рамках своїх країн. Ініціатором прийняття Декларації була Асамблея регіонів Європи, що у своїй програмі дій прагне до визнання регіоналізму не тільки в Європейському Союзі, але й за його межами.

З роками за кордоном змінювалися погляди й на регіональний процес. На думку Е. Куклінськи, регіональний розвиток, регіональні проблеми довгий час розглядалися з погляду матеріального підходу. Будівництво нових фізичних об'єктів, таких як фабрики й дороги, визнавалося найважливішим внеском у розвиток даного регіону. Нині найбільш значимим є нематеріальний підхід. Концепція регіонального розвитку, орієнтована на знання й інновації, домінує не тільки в науковій, але також і в практичній сфері в усе зростаючому числі країн. Е. Куклінськи розглядає регіони як складові частини просторової економічної системи, де панують сили конкуренції. "Регіони, які завдяки своїй більш високій конкурентоспроможності, можуть залучити значну частку вітчиз-

няного й закордонного ринку... Таким чином, регіони можна в принципі розглядати як острови інновацій та духу підприємництва в більш широкому контексті просторової мережі" [4, с. 44].

У більшості економічних теорій науковці досліджували процеси економічного розвитку на макро-економічному рівні й дійшли висновку, що успішність діяльності організацій залежить від їх здатності оперативно реагувати на нові запити ринку, розробляючи та освоюючи випуск конкурентоспроможної продукції. В сучасних умовах це можливо лише завдяки потенціалу знань. Тому не випадково цивілізація зосередилась на нагромадженні знань, і саме цей ресурс стає основою розвитку. На хвилі розвитку інформаційних технологій, які забезпечували високу швидкість поширення нових знань, виникли теорії економічного розвитку, які досліджували можливість прискорення темпів економічного зростання завдяки активному використанню суб'єктами підприємництва нових знань.

Економічний розвиток регіону визначають як тривалий процес, що забезпечує зростання доходу (або продукту) в розрахунку на душу населення. Відповідно цей процес стосується різних аспектів економічного життя, тому охоплює всі економічні проблеми країни. Основні економічні проблеми країн (особливо з перехідною економікою), пов'язані зі зростанням економіки та структурними змінами, без яких процес розвитку стає неможливим, а також номінальною або реальною стабільністю їх стану, місцем країни у світовому господарстві, розподілом доходу, багатства і влади.

Країни, які перебувають на етапі трансформації національної економіки, для економічного розвитку використовують різноманітні фактори: розмір території, суспільні відносини, забезпечення природними і трудовими ресурсами, ступінь взаємодії із світовим господарством, типи соціальної та політичної системи, рівень урбанізованості та культурної однорідності тощо. Тому побудувати загальні теорії розвитку, які успішно можна застосовувати для аналізу специфічних випадків, практично неможливо. Існуючі концепції розвитку використовують як аналітичні підходи, придатні для дослідження окремих випадків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розвиток теорій та розгляд сутності поняття "регіональний розвиток" зробили такі вчені, як Г. Зіпп, У. Ізард, В. Беррі, Йоганн фон Тюннен, В. Льоні, В. Кристаллер, Ф. Перру, А. Вебер, М. Портер та інші [3; 14]. Серед вчених дорадянського періоду, дослідження яких мали значення для розвитку науки про регіон, слід відмітити К. Арсенєва, Д. Менделєєва, П. Семенова-Тянь-Шанського. У радянський період над зазначеними проблемами працювали М. Баранський, М. Колосовський, М. Некрасов, Ю. Саушкін, В. Кістанов, Р. Шніпер, Є. Алаєв, А. Аганбегян та інші [1; 10; 19].

Сьогодні плідно працюють у даному напрямку дослідження представники української школи вчених-регіоналістів: С. Мельник, М. Чумаченко,

С. Злупко, Д. Стеченко, І. Лукінов, І. Михасюк, Я. По- бурко, В. Пила, М. Тимчук та ряд інших вчених [8; 11; 17; 18].

Однак, визначення сутності регіонального розвитку в кожному напрямі економічної теорії постійно змінювалося, а отже, є потреба в подальшому дослідженні, систематизації й адаптації окремих випадків до умов України.

Метою статті є дослідження економічної природи регіонального розвитку та його значення у різних концепціях економічної теорії.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Підходи щодо розуміння соціально-економічної суті регіонального розвитку та регіону мають спільні точки дотику: територія і економічна система в її межах. Це означає, що, оскільки регіон можна розглядати як територіальну систему, в якій відбувається виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг, остільки регіональний розвиток характеризується поглибленням внутрішніх і зовнішніх зв'язків, системи з внутрішнім механізмом відтворення. Відтворювальний процес економіки регіону включає виробництво реалізацію створеного суспільного продукту, обмін і споживання матеріальних, фінансових та інших ресурсів, взаємодію з природним середовищем і населенням у межах конкретного регіону.

Таким чином, території поділяють на регіони, виходячи із певних цілей і завдань, основним з яких є управління регіональним розвитком. Економічний розвиток будь-якої території зумовлений тісною взаємодією між природними, соціальними і економічними елементами суспільно-господарської системи.

У західній економічній і економіко-географічній науці розроблялися динамічні, просторові або регіональні теорії й моделі економічного розвитку. Всі вони опиралися на основні положення класичних, неокейнсіанських, інституціональних теорій і моделей економічного розвитку, міжгалузевої моделі, розміщення виробництва, центральних місць, дифузії нововведень, просторової організації господарської діяльності, моделі "нової економічної географії", концепції нових форм територіальної організації виробництва.

У систематизованому й детальному виді ці концепції представлені в табл. 1.

Представники класичного аналізу такі, як А. Смітт, Т. Мальтус, Д. Рікардо, Дж.-С. Міль намагалися визначити, який процес є основою тривалого зростання сукупного доходу і сукупного продукту країни. А. Смітт вважав, що справедлива правова система, яка дає змогу кожній людині вільно і необмежено реалізовувати свою вигоду без надання особливих привілеїв або обмежень — найкращий засіб сприяння економічному розвитку, а економічний процес забезпечують поділ та спеціалізація праці [15; 16]. Поглиблення поділу праці можливе завдяки накопиченню капіталу. Лімітує поділ праці "розмір ринку". Внутрішня міжрегіональна та міжнародна торгівля також може сприяти економічному розвитку, забезпечуючи відповідний попит. Процес розвит-

ку визначається як кумулятивний результат впливу таких чинників: поглиблена спеціалізація; приріст заощаджень внаслідок приросту доходів; фінансова економія фірми за рахунок зв'язків з іншими фірмами (тобто як за рахунок надходження виробничих ресурсів з інших фірм, так і збільшення попиту на продукцію даної фірми); здатність і зацікавленість фірми впроваджувати "удосконалення в мистецтво праці" (тобто нововведення) завдяки спеціалізації. З часом зростання гальмується і наближається статичний стан.

Роль просторових факторів як джерел зростання виробництва або факторів його організації була визнана класиками економічної теорії А. Смітом і Д. Рікардо, а також засновником неокласичного напрямку А. Маршаллом [7]. Ці чинники у А. Сміта більш яскраво відбиті в теорії абсолютних переваг міжнародної торгівлі, у тезі найбільш доцільного використання переваг щодо свого місця розташування й т.д., а у Рікардо — у теорії порівняльних переваг міжнародної торгівлі, у поясненні природи диференціальної ренти й т.д. Виходячи із цього, можна констатувати, що приріст національної економіки розглядається як результат ефективного розподілу факторів виробництва, а отже, і доходів між регіонами за допомогою інструментів стихійного ринку [15; 16]. До недоліків цієї моделі регіонального росту варто віднести неможливість оцінки рівня, швидкості конвергенції регіонів у рамках однієї країни.

Представники неокласичного напрямку економічної теорії зосередилися на проблемах короткотермінового періоду, які стосувалися розподілу доходу, теорії вартості й загальної рівноваги, приймаючи народонаселення й технічний прогрес за автономні чинники. Вони виходили з того, що норма заощаджень визначається відсотковою ставкою й рівнем доходу. Відсоткова норма ставки регулює потік капіталовкладень, а зростання населення й технічний прогрес зумовлюють розширення інвестиційного попиту. Обмежує економічний розвиток норма накопичення.

Й. Шумпетер стверджував, що різке зростання національного продукту відбувається у формі дисгармонійних стрибків і прискорень у результаті освоєння новітніх інвестиційних проектів. Цей процес передбачає почергову зміну періодів активності та

Таблиця 1. Головні концепції та підходи щодо розвитку регіонів

Теорія	Основні представники	Зміст теорії
Класична	А.Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Дж. С. Міль	Процес розвитку визначається як кумулятивний результат впливу таких чинників: поглиблена спеціалізація; приріст заощаджень внаслідок припливу доходів.
Нео-класична	М. Кассель, А. Маршалл, Дж. Борте, Р. Солоу, Т. Свана, Менкью-Ромер-Уейла, Барро, Сала-Мартін, Х.Зібберт, Р.Холу, Ч.Джонса	Основний акцент робиться на факторах, що збільшують виробничий потенціал економіки регіонів: кількість і якість природних ресурсів, загальна чисельність і кваліфікація трудових ресурсів, запаси капіталу й рівень технології.
Неокейнсіанство	Р. Харрод та Е. Домар	Концепція мультиплікатора чи акселератора зовнішньої торгівлі з наступним створенням фундаментального рівняння зростання, гарантованого рівняння зростання та природного зростання
Постейнсіанство	Н. Калдор, Дж. Робінсон, Л. Пазинетті	Модель рівноваги за допомогою додавання чинників розподілу національного доходу між прибутком, недосконалою конкуренцією, інфляцією й т.ін.
Теорії кумулятивного розвитку	М.Мюрдаль, А.Хришман, Ф.Перру, Х.Річардсон, Дж. Фрідман, Т. Хегерstrand, Ж-Р.Будвіль П.Потье, Х.Р.Ласуэн, Х. Гирш	Виникнення центрів розвитку й каналів його розповсюдження у просторовій економіці, утворення агломерацій і центральних місць, дифузія нововведень, розвиток периферійних територій, постійна віддача від масштабу, нерівномірний розвиток в умовах вільної конкуренції.
Нова економічна географія	Дж.Харріса, А.Претак	Просторові фактори розвитку – різні види ефектів від масштабу, транспортні витрати, мобільність факторів виробництва, агломерація, просторові лаги або множинні ефекти взаємозв'язку економічних факторів
Нові моделі економічного росту	М.Фуджіт, Т.Мори, Э.Венаблес, Д.Пуго,	
Теорії агломерації	П. Ромер, П.Кругман, Р.Фіани	
Модель центральних місць і випадкового росту	Г Мюрдаль, А.Хірман, Дж.Гаглер, Дж.Еллісон, Е.Глейзер	
Нові форми територіальної організації виробництва	М.Портеру, М.Енрайта, М.Сторпера, С.Резенфельда, П.Маскелла, М.Лоренцена	Визнання основною просторовою формою розвитку регіонів промислових і регіональних кластерів, що реалізують ромб конкурентних переваг
Британська школа	Дж.Даннинг, Р.Каплинські, К.Фрімен, Дж.Хамфри й Х.Шмітц	Розглядає ланцюги додавання вартості, взаємозв'язку ланцюгів додавання вартості й локальних кластерів.
Скандинавська школа	Б-О. Лундваль і Б. Йонсон, Б.Асхайм і А.Ізаксен	Роль науково-освітніх установ у розвитку процесу навчання в країні й впровадженні інновацій у виробництво, а також державної підтримки компаній щодо забезпечення безперервного процесу навчання для поліпшення їхньої конкурентоспроможності

депресії. Він вважав, що рушієм процесів розвитку є підприємець, який застосовує новаторський підхід.

Теорії й моделі регіонального економічного розвитку неокласичного напрямку ґрунтуються на факторах, що визначають виробничий потенціал території з додаванням просторових факторів. При цьому регіони розглядаються як одиниці виробництва, між якими за допомогою ринків факторів може встановитися взаємозв'язок і рівновага. Нерівномірний розвиток регіонів у цих моделях пояснюється тимчасовими відхиленнями від рівноваги або слідством недосконалого коректування у відповідь на екзогенні шоки. Виходячи із цього, у довгостроковій перспективі диференціація рівня розвитку регіонів повинна зникати й буде відбуватися зближення регіональних рівнів економічного розвитку.

Найбільш визначними представниками неокласичного напрямку регіонального розвитку є Дж. Борте, Х. Зібберт, Р. Солоу, Т. Сван, Г. Менкью, Д. Ро-

мер, А. Уейл, Р. Барро, Х. Сала, Мартін, Р. Холу й Ч. Джонса [20; 21]. В основі висунутих ними теорій лежать основні правила виробничої функції з убутною й постійною віддачею масштабу, збіжності або конвергенції регіонів, міжрегіональної торгівлі й міжрегіональної мобільності факторів виробництва, переміщень і відстаней, збалансованого або рівноважного розвитку й умови вільної конкуренції. Опираючись на ці правила, до складу факторів регіонального розвитку вони включили традиційні виробничі факторні й транспортні витрати, а також соціальні, політичні й географічні фактори. Причому вони вважали, що згодом повинне відбуватися згладжування розходжень темпів розвитку регіонів шляхом досягнення капіталоозброєності рівноважного стану й мобільності факторів виробництва.

У багатьох неокласичних теоріях регіонального розвитку закладене зближення міжрегіональних розходжень економічного розвитку, що здійснюється механізмом стихійного ринку, згідно, з яким фактори виробництва переміщуються до тих регіонів, де за них платять більше.

Перераховані вище неокласичні моделі регіонального розвитку мають ряд істотних недоліків: занадто суворі передумови, використовувані для пояснення регіонального розвитку, надлишкова увага до обробного сектора; зневага до соціальних і політичних факторів; ігнорування інновацій і каналів їхнього поширення в економіці; розгляд розвитку при зміні однорідних рівноважних станів, а також допущення однорідності економічного простору й часу; використання у своїх моделях умов вільної або штучної конкуренції; додавання більшого значення зовнішньому фактора, дія якого недостатньо вивчена.

Незважаючи на зазначені недоліки, неокласичні моделі мають ряд переваг, які дозволяють: вимірювати регіональні ефекти; визначати напрями руху факторів виробництва, товарів і послуг, а також рівень нагромадження капіталу за регіонами; виявляти ступінь впливу виробничих і просторових факторів на темпи розвитку економіки регіонів; прогнозувати збіжність (конвергенцію), завдяки наявності позитивної залежності між темпом розвитку економіки й розходженням між поточним і рівноважним рівнем доходу в економіці; застосовувати їх на практиці й здійснювати перевірки.

З початку 50-х років в економіці стрімко розвивається неокейнсіанський напрям, питаннями розвитку регіонів та територій займалися Рой Харрод та Евсей Домар. Головний внесок полягав у створенні концепції мультиплікатора чи акселератора зовнішньої торгівлі з наступним створенням моделі рівняння зростання рівноваги: фундаментального рівняння зростання, гарантованого рівняння зростання та природного зростання.

Наступною теорією економічного розвитку регіонів була модель рівноваги Н. Калдор, Дж. Робінсов, Л. Пазинетті, створена за допомогою додавання чинників розподілу національного доходу між прибутком та заробітною платою, недосконалої конкуренції, інфляції й т.ін.

Теорія кумулятивного розвитку висуває на передній план такі процеси, які, створюють умови для

наступного розвитку й забезпечують кінцевий результат, що значно переважає первісний імпульс. Слід зазначити, що дія всіх цих сил розгортається в тому самому напрямку. Однак розвиток зосереджений в тому або іншому напрямі процесів, які увесь час піддаються впливу імпульсів, що виникають то в одному, то в іншому місці. При цьому рівні економічного розвитку регіонів не вирівнюються, а відбувається лише деяке зближення між ними.

До найбільш яскравих представників теорій кумулятивного розвитку відносять Г.Мюрдаля, А.Хрішмана, Ф.Перру, Х.Ричардсона, Дж. Фрідмана, Т.Хегерстранда, Ж-Р.Будвиля, П.Потьє, Х.Р.Ласуена, Х. Гірша [5; 9; 13]. Основу цих моделей становлять такі базові положення, як виникнення центрів розвитку й каналів його розповсюдження в просторовій економіці, утворення агломерацій і центральних місць, дифузія нововведень, розвиток периферійних територій, постійна віддача від масштабу, нерівномірного розвитку в умовах вільної конкуренції. Грунтуючись на цих правилах, до складу просторових факторів розвитку економіки вони включають спеціалізацію або територіальний поділ праці, транспортні витрати, мобільність факторів виробництва, центральне місце й фактори його виникнення, агломерацію виробництва й фактори її утворення, інновацію й інші нововведення й канали їх розповсюдження, локалізацію, пов'язану з немобільністю факторів виробництва, індивідуальних особливостей регіонів.

Перевагою теорій кумулятивного регіонального розвитку є: облік реальних регіональних факторів, особливо факторів розміщення виробництва; використання інновацій і їх розповсюдження як основного фактора розвитку територій, особливо каналів розповсюдження; володіння певними можливостями і вирівнювання міжрегіональних рівнів економічного розвитку шляхом дифузії нововведень і індустріалізації; наявність більших можливостей практичного застосування, через простоту вихідних передумов й визначеність об'єкта розвитку, що дозволяє широкое використання при розробці конкретних програм регіональної політики в багатьох країнах світу, особливо в європейських державах; визначення економічного розвитку як послідовного ряду нерівноважних станів, котрі змінюють один одного, у яких рівновага розглядається як тимчасове й непостійне явище.

Однак, перераховані теорії кумулятивного розвитку містять недоліки: у них не враховується значення малих підприємств, визначальний характер регіональної економіки; регіональна політика орієнтована на насадження великих підприємств індустрії, які майже ігнорують специфіку регіону; не приділяється належної уваги внутрішній погодженості регіональної виробничої системи; не враховується природа транснаціональних фірм у розвитку регіонального економічного простору; ігноруються зростаюча віддача від масштабу, ефекти від масштабу ринку й недосконалої (монопольної) конкуренції, наближеної до реальності; не реалізуються основні правила нової теорії торгівлі, нової теорії розвитку й нових форм територіальної організації виробництва.

Як ми вже відзначали, в 1970-і роки інтерес до теорії регіонального розвитку значно впав, що було викликано циклічними коливаннями в західній економіці, однак, починаючи з 80-х, років у теоретичних і емпіричних дослідженнях західних економістів і економіко-географів з'явилися нові теорії й моделі регіонального розвитку. Імпульсом для цих робіт стали новітні дослідження в рамках: нової економічної географії — "модернізації" традиційної форми просторової організації промисловості, що створили набір простих, хоча й не зовсім переконливих моделей недосконалої конкуренції, нової теорії торгівлі, що використовувала цей набір для побудови моделей міжнародної й міжрегіональної торгівлі в умовах зростаючої віддачі, а також нової теорії розвитку, що визнає першорядну роль людського капіталу, особливо знань працівників як ендогенного фактора розвитку економіки в умовах недосконалої конкуренції. При цьому багато моделей синтезували положення неокласичної школи й теорії кумулятивного розвитку, доповнивши їх деякими ідеями інституціональної школи.

До числа найбільш відомих представників нової хвилі теорії регіонального розвитку входять: П. Кругман, М. Фуджит, Т. Морі, Е. Венаблес, Д. Пуго, Дж. Харріс, А. Перед, Р. Фіани, Г. Мюрдаль, А. Хіршман, А. Гільберт, Дж. Гаглер, Дж. Еллісон, Е. Глейзер, Д. Девис, Д. Вайнштайн, Лунген Інн [6; 22; 24; 25]. Найбільш важливими серед їхніх теорій і моделей є базові теорії нової економічної географії, нові моделі економічного розвитку, теорії агломерації, центральних місць в випадкового розвитку, заснованих на зростаючому ефекті від масштабу в умовах недосконалої конкуренції (у деяких випадках і, у штучній конкуренції). Виходячи з них, до просторових факторів розвитку вони відносять різні види ефектів від масштабу, транспортні витрати, мобільність факторів виробництва, агломерацію, просторові лаги або множинні ефекти взаємовпливу економічних факторів.

Перевагами розглянутих нових теорій регіонального розвитку є: уведення до моделі просторових факторів як внутрішніх (ендогенних) джерел розвитку регіонів і недосконалої конкуренції, що наближають їхній реальній життя; виявлення нового фактора — ефекту обсягу ринку або рівень доступності ринку як головної причини виникнення агломерацій як територіальної форми розміщення промислового виробництва; модернізація традиційної теорії розміщення виробництва на основі спонтанного й експліцитного утворення центра-периферії; віднесення циклічного руху факторів виробництва до основної причини нерівномірного економічного розвитку країн і регіонів; визначення каналів зближення розходжень розвитку країн і регіонів шляхом індустріалізації периферії й розширення обсягу ринку або підвищення рівня доступності до ринку; визначення зростаючої віддачі від виробництва послуг як одного з важливих факторів збільшення розходжень у темпах розвитку між регіонами; вивчення виникнення агломерації з позицій зростаючої віддачі від масштабу; пояснення концентрації виробництва або виникнення агломерацій випадковими шоками; відне-

сення просторових лагів або безлічі ефектів взаємовпливу як зі значимих факторів поляризації й розвитку економіки регіонів.

До слабких місць нових теорій регіонального розвитку можна віднести: недооцінку ролі міжнародного впливу й до соціальних регіональних факторів; ігнорування інновацій, нововведень, каналів їхнього поширення й нових форм просторової організації виробництва — промислових і регіональних кластерів.

Глобалізаційні процеси в економіці, посилення міжнародної конкуренції зумовили дослідження нових факторів і механізмів конкурентоспроможного розвитку або стабільного росту економіки й добробуту населення країн (регіонів) у міжнародному поділі праці. У цьому зв'язку увага була звернена на теорію нових форм просторової організації виробництва — промислових і регіональних кластерів. У цей час останні є основними формами або механізмами підвищення конкурентоспроможності або прискорення економічного розвитку країн і регіонів у світовому господарстві.

Всі теорії нових форм територіальної організації виробництва, за географічною ознакою, поділяються на три групи, або наукові школи: американську, британську й скандинавську. Подібне угруповання теорій конкурентоспроможності країн і регіонів здійснив І.В.Пилипенко [12].

Американська школа теорій нових форм організації виробництва представлена теоретичними й прикладними дослідженнями М.Портера, М.Енрайта, М.Сторпера, С.Резенфельда, П.Маскелла й М.Лоренцена [14].

Головним досягненням американської школи теорій нових форм територіальної організації виробництва є визнання основною просторовою формою розвитку економіки країн і регіонів промислових і регіональних кластерів, що реалізують ромб конкурентних переваг. Це подальший розвиток і підтвердження правильності теорії територіальної концентрації виробництва й просторових ефектів, розроблювальних економіко-географами й економістами протягом усього ХХ століття. Тільки тепер ці позиції звучали з вуст авторитетних бізнес-економістів і стали більше пристосованими для практичного застосування. Більше того, така теорія допомагає виявити конкурентоспроможні форми організації виробництва, тобто синтезує економічні й економіко-географічні знання, що дозволяє одержати синергетичний ефект в економічному рості й розвитку країн і регіонів.

Британська школа теорій нових форм територіальної організації виробництва. Найбільш відомі її представники — Дж. Даннінг, Р. Каплінскі, К. Фрімен, Дж. Хамфри й Х. Шмитц.

Із проведеного аналізу видно, що британська школа розглядає ланцюжки додавання вартості, постійне вдосконалення ТНК, взаємозв'язку ланцюгів додавання вартості й локальних кластерів. Її головний об'єкт — позиція країн, що розвиваються, у процесах конкуренції між країнами світу, що значно посилюються. Однак основні положення концепцій британської школи можуть застосовуватися як в умо-

вах країн, що розвиваються, так і в країнах з перехідною економікою, а також в окремих регіонах країни.

Скандинавська школа теорій нових форм організації виробництва. Її утворили теорії економіки навчання й національної системи інновацій датських вчених, Б.-О. Лундвалля і Б.Йонсона й теорія регіональної системи інновацій норвезьких дослідників Б.Асхайма й А. Ізаксена [5; 13].

Таким чином, для скандинавської школи теорії нових форм просторової організації виробництва характерне відведення особливої уваги ролі утворювальних науково-освітніх установ у розвитку процесу навчання в країні й впровадження інновацій у виробництво, а також державної підтримки й діяльності компаній щодо забезпечення безперервного процесу навчання для поліпшення їхньої конкурентоспроможності. Скандинавським вченим належить визнання важливої ролі регіонів навчання в рамках промислових районів і регіональних кластерів як головних факторів поляризації й розвитку економіки країни й регіонів. Ця наукова школа багато уваги приділяє також місцевим особливостям розвитку економіки й соціально-культурних аспектів конкурентоспроможності. Якщо в середині 80-х років концепції конкурентоспроможності скандинавської школи задовольняли потреби економіки й суспільства малих країн, то в цей час їхні розробки адаптуються й з успіхом використовуються в різних за рівнем розвитку країнах і регіонах світу.

До основних переваг теорії нових форм територіальної організації виробництва в регіональному розвитку відносять: теоретичне обґрунтування й демонстрування на практиці можливості розвитку економіки не одиничних фірм, а в складі підприємств груп або кластерів в умовах глобалізації економіки й посилення конкуренції на світових ринках між країнами й регіонами; виділення промислових і регіональних кластерів, заснованих на ромбі конкурентних переваг і чотирьох стадіях економічного розвитку націй (країни) американської школи, а також конкурентоспроможних форм територіальної організації виробництва на основі синтезу економічних і економіко-географічних знань, що істотно підвищувало ймовірність їхнього практичного застосування; підвищення конкурентоспроможності країн, що розвиваються, за допомогою використання еkleктичної парадигми, додавання до ромба конкурентних переваг М. Портера, взаємодії глобальних ланцюгів додавання вартості з регіональними й локальними кластерами; концепцію техніко-економічної парадигми в циклічному розвитку світового господарства британської школи, що допускає вдосконалення конкурентних переваг у країнах з перехідною економікою; особливу увагу до соціально-економічних особливостей конкурентоспроможності й ролі національної системи інновацій, економіки навчання й регіонів навчання для вдосконалення конкурентних переваг малих країн скандинавської школи, які легко адаптуються і з успіхом використовуються в різних за рівнем розвитку й розмірами країнах світу.

Головними недоліками цієї теорії є: неможливість застосування ромба конкурентних переваг до еко-

номіки країн, що розвиваються, або слабозрозвинених регіонів; відсутність можливості визначення міри нерівномірності економічного розвитку країн і регіонів з метою зближення їхнього розвитку, що характерна для всіх шкіл теорії конкурентоспроможності.

ВИСНОВКИ

Накопичення аналітичних даних про економіку країн, що розвиваються, ймовірно, може стати основою комплексної загальної теорії економічного розвитку. Науково-теоретичну базу досліджень регіональної економіки формують наукові праці економістів-регіоналістів і економістів-географів. Як правило, теоретичні підходи розробляли наукові школи, зорієнтовані на вивчення проблем розміщення продуктивних сил, територіальної організації виробництва в межах єдиного господарського комплексу, характеру територіально-економічного розвитку у межах національної економіки тощо. У результаті було сформовано відповідні теоретико-методологічні аспекти соціально-економічного розвитку регіону, що ґрунтуються на інституційно-правових та організаційно-економічних засадах, обґрунтовано взаємозв'язки процесів ринкової трансформації та регіонального розвитку, які полягають у детермінуючому впливі ринкових інституцій на методи, інструменти, способи та механізми регулювання розвитку регіонів. Частково розроблена система критеріїв і цілей, на основі яких реалізуються програми соціально-економічного розвитку регіонів.

На теоретичному рівні досягнуто консенсусу в тому, що рівень соціально-економічного розвитку регіонів, який в сучасних умовах характеризується значною територіальною, галузевою і функціональною неоднорідністю, суттєво впливає на ефективність національної економіки в цілому. Важливим залишається формування цілей розвитку продуктивних сил регіону та забезпечення комплексного і оптимального їх функціонування з обґрунтуванням організаційних, економічних та інституційних механізмів ринкових перетворень.

Отже, регіональний розвиток — це багатомірний та багатоаспектний процес, котрий зазвичай розглядається з точки зору сукупності різних соціальних та економічних цілей. Розвиток регіону — багатоцілевий та багатокритеріальний процес. Відповідно до цілей регіону формують й відповідні показники його розвитку.

Дослідження проблем розвитку економічного потенціалу окремих регіонів на сучасному етапі набуває особливого значення і є умовою для забезпечення ефективності здійснення соціально-економічних перетворень в країні на тлі посилених інтеграційних процесів в усіх сферах суспільного життя. Важливим моментом при цьому є зосередження уваги на регіональних підходах до оцінки розвитку і використання економічного потенціалу окремих територій, на що і націлена "Концепція державної регіональної політики", затверджена Указом Президента України від 25.05.2001 р.

Кожна територіальна система — це поєднання виробничої, інвестиційно-будівельної, економічної, науково-технічної, соціальної, санітарно-гігієнічної

і інших видів діяльності. Сталий розвиток усіх видів господарювання є основним джерелом наповнення як державного, так і місцевого бюджетів, а отже, основою соціально-економічного розвитку як держави в цілому, так і регіону. Тільки уміле поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів створює умови для ефективного використання природно-ресурсного та економічного потенціалу регіону, на що і спрямована "Концепція державної регіональної політики". Головною метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання державних соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів.

Цінність згаданих вище теорій регіонального розвитку полягає в можливості вирішення з їх допомогою приватних і конкретних проблем, що виникають у процесі розвитку регіональної економіки, без залучення для цього загальних теорій розвитку. Загальним слабким місцем для них є відсутність обліку всіх основних виробничих і просторових факторів у дослідження регіонального розвитку.

Аналіз напрямів і шкіл регіонального економічного розвитку показує, що вони створювалися й застосовувалися в окремій країні, виходячи з особливостей її економіки й досягнутого рівня її соціально-економічного розвитку. Тому всі ці теорії й моделі не можуть використовуватися в Україні, потрібна певна адаптація до умов української дійсності. Для сьогоденного рівня соціально-економічного розвитку країни та розробки її стратегії соціально-економічного розвитку можна використовувати комбіновані моделі, складені з: кумулятивного напрямку — "полюса розвитку", неокласичного — збіжність або конвергенція, нової теорії — просторові ефекти й нова форма територіальної організації виробництва — промислових і регіональних кластерів і інновацій. При цьому необхідно враховувати особливості функціонування економіки й соціальної сфери країни або регіону.

Література:

1. Алаев Е.Б. Эффективность комплексного развития экономического района. — М.: Наука, 1965. — 112 с.
2. Гугняк В.Я. Институциональная парадигма и политической экономии: На примере Франции. — М.: Наука, 1999. — 174 с.
3. Изард У. Методы регионального анализа. — М.: Прогресс, 1966. — 659 с.
4. Куклински Э. Региональное развитие — начало повторного этапа // Региональное развитие и сотрудничество. — 1997. — № 10. — С. 40—51.
5. Лукашин Ю., Рахлина Л. Производственные функции в анализе мировой экономики / Мировая экономика и международные отношения. — 2004. — № 1. — С. 17—27.

6. Лунгэн Ин. Экономический рост в Китае: пространственно-экономический анализ // Пространственная экономика. — 2005. — № 1. — С. 133—152.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки, т.1. Пер. с англ. — М.: Издательская группа "Прогресс", 1993. — 415 с.
8. Мельник С.А. Управление региональной экономикой: навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2000. — 124 с.
9. Мюрдаль Г. Современные проблемы "третьего мира". Драма Азии: пер. с англ. / Общ. ред. д.э.н., проф. Р.А. Ульяновского. — М.: Изд-во "Прогресс", 1972. — 767 с.
10. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы. — М., 1978. — 344 с.
11. Пила В., Абрамов В. Программно-цільовий метод управління соціально-економічним розвитком регіонів // Економіка України. — 1998. — № 9. — С. 32.
12. Пилипенко И.В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы. — Смоленск: Ойкумена, 2005. — 496 с.
13. Пилипенко И.В. Анализ основных зарубежных теорий конкурентоспособности стран и регионов в современном мировом хозяйстве // Известия АН. Серия географическая. — 2003. — № 6. — С. 15—25.
14. Портер М. Конкуренция. — М.: Вильямс, 2005. — 608 с.
15. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения // Соч. Т.1. — М.: Госиздполитлит, 1955. — 360 с.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Изд-во Соц.-экон.лит., 1962. — 684 с.
17. Стеченко Д.М. управління регіональним розвитком. — К.: Вища школа, 2000. — 223 с.
18. Чумаченко Н.Г. Экономика региона: теоретические основы, функциональная деятельность. — Донецк, 1995. — 52 с.
19. Шнипер Р.И. Регионы: экономические методы управления. — Новосибирск: Наука, 1991. — 320 с.
20. Barro R., Sala-i-Martin X Economic Growth. — 2nd ed. — The MIT Press, 2004.
21. Borts G.H., Stein J.I. Economic Growth in a Free Market. — New York, London, 1964.
22. Gilbert A., Gugler J. Cities, Poverty and Development: Urbanization in the third world. — Oxford: Oxford University Press, 1982.
23. Hall R., Jones Ch. Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others? // Quarterly Journal of Economics. — 1999. — V, CXIV. — P. 83—116.
24. Malizia, Emil E. and Edward J. Feser.. Understanding Local Economic Development. — New Brunswick, NJ: Center for Urban Policy Research, Rutgers University, 1999.
25. Pugo D. Venables A, The spread of industry spatial agglomeration in economic development. // CEPR Working Paper. — 1997. — № 1354.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2011 р.